

Az irodalmi narratív felszámolása

HÁRS ENDRE ÉN – TÚL A NYELVEN C. KÖNYVÉRŐL

Gondolat Kiadó
Budapest, 2005
288 oldal, 1680 Ft

Hárs Endrének, az egykori dekon csoport ismert értekezőjének könyve az irodalomtudomány ún. kultúratudományi s antropológiai fordulatának jegyben íródott, elméleti tanulmányai ennek az – amúgy korántsem egységes, s nem is önidentikus, és semmiképp sem előzmény nélküli – fordulatnak a mibenlétére kérdeznék rá, ezt a manapság (elsősorban német és angolszász, s talán francia mintára) itthon is gyakran emlegetett s hivatkozott fordulatot próbálják különféle szempontok előtérben tartásával leírni, megérteni s közvetíteni. Sommásan fogalmazva, e fordulat a könyv lapjain úgy értelmeződik, mint az irodalmi szöveg textualitását és önreferenciális tendenciáit kitértető, kifejezetten irodalomtudományos olvasásmódok kiterjesztése, két értelemben is. Irodalmi szövegek esetén az ún. nem-irodalmi, kulturális összefüggéseknek, szövegen kívüli referenciális mezőknek az irodalmi értelmezésbe történő bevonását jelenti e kiterjesztés, a kultúrát illetően pedig az ún. irodalmi olvasásmódoknak, vagyis az irodalmi szövegeken kidolgozott, kipróbált értelmezési straté-

giáknak a kulturális jelenségek olvasására, értelmezésére történő átvitelét. A kötet alighanem egyik legjobb tanulmánya, *A tigris, aki oroszlánként küzdött* című szöveg beszámol egyrészt olyan félelmekről, amelyek szerint a kulturális fordulat az irodalomtudomány specifikus tárgyának elkallódását, az irodalom nem-irodalmi olvasásmódoknak történő ismételt kiszolgáltatását hozhatja, másfelől olyan álláspontokról, amelyek az irodalomtudományi olvasásmódok jótékony érvényesülését ünnepli e fordulatban az irodalom „területén” túl.

Az eme szembeállításra hagyatkozó érvelés ugyanakkor, amikor az irodalomról mint specifikus tárgyról tesz kijelentéseket, kénytelen adottként előfeltételezni az irodalom, az irodalmiság mibenlétét, valamint – ettől nem függetlenül – egységesként kell tekintenie az irodalom önreferencialitását előtérben tartó interpretációs eljárásokra is, s ez bizony könnyen régi ideológémák óvatlan, mert öntudatlan újratermeléséhez, s ezzel együtt saját „előzményeinek” ignorálásához vezethet. Kétségtelenül vannak olyan tendenciák (s ezeknek hamar lelkes hazai képviselője is akadt, aki ugyan csak fordítások közvetítésével olvas, de egyre számonkérőbb és esendően autoriter módon fellépve igyekszik érvényesíteni újdonsült, noha előbbi okból is csak felszínesen ismert tanait), amelyek a szociális, kulturális, történelmi referenciális vonatkozások maradéktalan pragmatikai érvényesítését szorgalmazzák – nem túl reflektált módon – irodalmi szövegekre, s gyorsan leválthatónak gondolják a „textualitás önelégültségében” megrekedt irodalmi olvasásmódok „elavult”

módszereit. E tendenciák színvonalasabb nyugati művelői azért jóval reflektáltabbak hazai prófétáiknál, mert ők többnyire azért tagolt és beható ismeretekkel rendelkeznek azokról az olvasásmódokról, melyeket úgymond leváltani vagy meghaladni gondolnak. A magyar irodalomértés elméleti és bölcséleti alulképzettségéről (és inkább érzelmi, mint ismeretelméleti megosztottságáról) ad szomorú bizonyítványt, hogy e tanok egyes magyar közvetítőire, kiknek láthatóan fogalmuk sincs, vagy legfeljebb csak kézikönyv szintű fogalmuk van arról, aminek elavultságát fennen hangoztatják, némely komoly, tekintélynek örvendő irodalomtörténész is elégedetten mutat rá úgy, mint hozzá közelálló irodalomszemléleti paradigmák méltó reprezentánsára.

E tendenciák hazai képviselőire többnyire az jellemző, hogy nem ismerik igazán, sosem tanulták s nem is gyakorolták az ún. textuális olvasási módszerek egyetlen változatát sem. Sem az irodalmi szemiotikát, amelyik alighanem Riffaterre elemzéseiben érte el egyik legkifinomultabb (s persze, talán éppen ezért, nem ellentmondásmentes) formáját, sem pedig a retorikai vagy poetológiai elemzésnek az amerikai új kritikában, Barthes-nál vagy Genette-nél megfigyelhető mintapéldáit, nem is beszélve az irodalmi hermeneutika Jauss, Iser vagy Stierle által gyakorolt változatairól. De nem próbálták ki, nem ismerik behatóan a Bahtyin teorémáiban és műelemzéseiben kibontakozó történeti-poétikai olvasásmódot, vagy ennek a francia szemiológiában (Kristeva, Todorov), vagy a német hermeneutikában (Lachmann) újraértett, áthelyezett változatait sem. És hát fölöttébb keveset tudnak az előttük talán a legnagyobb mumusnak, a szövegeket üresbe futtató aporetika képzete révén elrettentő példának tekintett, s egyben alighanem az általuk legkevésbé ismert és olvasott dekonstrukció iskolateremtő szövegeiről. Egyszóval nem ismerik tüzetesen, nem sajátították el azt a – persze fölöttébb heterogén – hagyományt, amelyik az irodalmat, az irodalom intézményét többek között éppen a pragmatikai kontextus fölfüggesztéseként, áthelyezéseként, vagy eltörölve megőrzőjeként értelmezi. Éppen ezért lehet meglepő, hogy Hárs Endre, aki az egykori dekon csoport elméletileg egyik legfelkészültebb értekezője, könyvében egy helyütt éppen az irodalmi szöveg esztétikai különállását annak felfüggesztettségében megerősítendő hivatkozik arra a Takáts József-re, aki láthatóan mit sem tud ennek az esztétikai különállásnak sem a filozófiai, sem pedig – ami nem teljesen ugyanaz – az irodalomelméleti értelmezéseiről.

Az említett tendenciák az irodalom fiktív s megfoghatatlan, önmagát is aláásó intézményét gyorsan tárgyiasítani, rögzíteni, definiálni akarják, elejét véve ezen intézmény fenyegető s romboló erejének, ezen objektíválhatatlan erő működésbe lépésének, s különféle funkciókkal ellátva az irodalmat és a vele homogénnek, kontinuosnak tételezett esztétikai tapasztalatot, hamar semlegesíteni, kiiktatni igyekeznek az irodalmi szöveg működésmódjára s mibenlétére irányuló kérdés eldöntetlenségeit. Azokat a paradoxonokat, ellentmondásokat vagy apóriákat, melyekbe a szövegek irodalmiságának definiálására irányuló kísérletek a bölcséletben vagy az irodalomelméletben rendre belefutni voltak kénytelenek. S végső soron – ugyan nagyon különböző hangsúlyokkal és előfeltevésekkel, de – az irodalmi olvasásmódok valamennyi fent hiányosan felsorolt változata tekinthető úgy, mint olyan kísérlet, amelyiknek ugyan definícióihoz és módszerei működésbe lépéséhez tárgyiasítania kellett az irodalmi rögzíthetetlen erejét, de mivel magára erre az erőre kérdeztek, nem kezelték azt előzetesen tárgyiasítottként. Sőt, elmondható, hogy ezen olvasásmódok több változata, mivel irodalom és rajta kívüli megkülönböztetése nem

csupán szándékukban állt, de sokszor többek között ennek megelőző gondolati alakzataira is kérdeztek, korántsem zárták ki, vagy nem egyszerűen kizárták az irodalmon kívüli mezejét, de helyesebb azt mondani, hogy diszkurzív sémákat kínáltak fel irodalom és nemirodalom bonyolult relációjának elgondolására.

Noha Hárs Endre, invenciózus olvasóként, s a szegedi dekon csoport meghatározó teoretikusaként jól ismeri a szóban forgó önreferenciális olvasásmódok számos változatát, s komoly jártassággal rendelkezik az irodalomtudomány több irányzatának diskurzusában is, a dekonstrukcióról könyvének bevezető tanulmányában (*Elbeszélő tudomány. Az irodalmi értekezés tünékeny eszméjéről*) olyan sommás állítást tesz, amelynek érvénye legalábbis nem magától értendő. Hárs szerint – aki itt Hillis Miller egyik írására hivatkozik, melyben az amerikai a szöveg öndekonstrukciójának de man-i tételét visszahangozza – a dekonstruktor számára a nyelv önmagáért való, abszolút tudás, a dekonstruktor pedig „kivonja magát a lenullázott olvasószerepből, s olyan megvilágosulttá, beavatottá válik, aki mintegy osztozik ebben a tudásban – megtért a lét házába.” (19.) Ez az állítás egész egyszerűen nem más, mint félreértés (igen, van ilyen, ellentétben a közvélekedéssel, a dekonstrukció szerint is van félreértés, létezik különbség korrekt és inkorrekt olvasat között), amennyiben egyrészt nem veszi tekintetbe, hogy az öndekonstrukció már az olvasás műveletébe be van írva, másrészt, hogy a dekonstrukció korántsem tételezi megismerhetőnek és definiálhatónak, főképp nem ismertnek sem a nyelvet, sem a szöveget, sem az olvasást vagy az olvashatatlanságot. Ennélfogva nincsen is szó esetében arról, hogy mintegy meg tudna nyugodni a nyelv meghaladhatatlanságában, ahogy a nyelvet, ennek mozgását sem képes úgymond tetten érni, „kézbe venni”, ahogy Hárs itt – igaz utóbbinál idézőjelben – fogalmaz. Kétségtelenül számos érdekes és revelatív különbség figyelhető meg Derrida és de Man olvasásmódja között, de abban mindketten osztoznak, hogy az irodalom ún. semmitő mozgása csakis önmagától történő elkülönbözésként hozzáférhető, és hogy – ettől nem függetlenül – e mozgás mindig csak saját kívülére irányulásában, vagyis irodalom és rajta túli relációjaként lehet érdekes.

Hárs idézett kijelentése aztán magyarázatul szolgál arra is, irodalom és rajta kívüli viszonyának kultúratudományos újrafogalmazása kapcsán felmerülő olyan fontos kérdések tárgyalásakor, amilyen fikció és önéletrajz kapcsolata, vagy az irodalmi szöveg performativitásának, továbbá az olvasás eseményiségének és szingularitásának problémái, miért is *nem* folyamodik az értekező a dekonstrukció egyes szerzőinek érveire. S miért kap, bizonyos német értekezők mellett, Manfred Frank és Paul Ricoeur, Stanley Fisch és Kálmán C. György nagyobb hangsúlyt e könyvben, mint mondjuk Jacques Derrida, Paul de Man vagy Samuel Weber. Pedig hát aligha véletlen, hogy Derrida kedvelt hivatkozási pontja a média- és kultúratudományok több értekezőjének is, s az sem tagadható, hogy az ő életműve jó példa lehet arra, hogyan lehetséges az irodalmon kívüli különböző antropológiai, kulturális, jogi, történelmi komponenseit úgy bevonni az olvasásba, hogy ez ne veszítse el – definiálhatatlan, és éppen ezért, ettől – *irodalmi* jellegét. Félreértés ne essék, nem számon kérném itt a dekonstrukció diskurzusát Hárs Endre könyvétől, pusztán azért említettem fel rögtön az írásom elején e hiányt és félreértést, mert innen nézve mutatkozhatnak meg legélesebben azok a kimondatlan, s bizonyításra nem szorulónak vett előfeltevések, melyekkel a szerző a fikcionalitás, az irodalom, az irodalmiság terminusok működésbe hozásakor, értelmezésekor dolgozik.

A kötet nyitó tanulmánya, az *Elbeszélő tudomány. Az irodalmi értelmezés tünékeny eszméjéről* című írás az irodalmi szöveg esemény voltából s egyszerűségéből indul ki, s ennek hangsúlyozásához is érkezik el, miközben a tanulmány címéből is kiviláglik, s ez lényegében az egész könyv kérdezőmódját meghatározza, hogy a fikcionalitás, az irodalmiság kérdését a szerző nem annyira, vagy nem pusztán az ún. textualitással, mint inkább a narrativitással kapcsolja össze. Ez az írás, az antropológiai fordulat jegyében, lényegében az olvasási tapasztalat redukálhatatlan egyszerűségét hangoztatja, amit a szakmai vagy tudományos olvasás a megoszthatóság, a konszenzus mozzanata felől – Hárs szerint – rendre elfelejt vagy háttérbe szorít. Az esztétikai tapasztalatnak, s benne az irodalom olvasásának az szubjektivitása nem állítható szembe, nem választható el az olvashatóság, a nyelv általánosságát, ismételhetőséget tételező aspektusától, miközben Hárs, aki az olvasás tapasztalati eseményét kitüntetve, az olvasást „élménybeszámoló” nevezi, nem tudatosítja, hogy az olvasás mibenléte az említett – s meghaladni vélt vagy szándékozott – irodalomelméletek számára sem magától értetődő. Mind a barthes-i szemiológia, mind az irodalmi hermeneutika s a dekonstrukció lehetetlennek tartja az olvasás és a nyelv fenomenális totalizálását, amit viszont Hárs érvelése, egy szubjektivista önkény kétes elképzelésének jegyében, mintha nem tartana lehetetlennek. Hárs olvasási tapasztalat és róla történő beszámoló empirikus időbeli különbségére figyelmez, amikor ezt írja: „A közösség szinguláris identitása pedig azáltal válik számára [a hivatásos olvasó számára – B. T.] folytatólagossá, hogy a szubjektum már eleve úgy olvas, ahogy majd írni fog. Másodlagos nyelve elsődleges olvasáseseeményeit is hatalmába keríti.” (39.) Túl azon, hogy az olvasás szakmai elméletei az olvasás azon elementáris szintjéből (és tapasztalatából) indulnak ki, ahol laikus és szakmai olvasás – még ha amúgy nyilvánvalóan vannak is kulturális, szociális és egyéb különbségek az olvasások között, melyek persze korántsem csupán külsőleg, érintkezési viszonyként határozzák meg ezen elméleteket – nem válik el egymástól (nehéz is lenne másképp érvényes elméletet felállítani), az idézett érvelés mintha az olvasás intézményes műfajainak különbségére redukálná az olvasás, azon belül az irodalmi olvasás nyelv- és szubjektumelméleti kérdéseit. Már itt is megfigyelhető, de a későbbiekben erről, ennek összefüggéseiről részletesen is szólok, hogy Hárs könyvében tételezett irodalmi olvasás vagy esztétikai tapasztalat egyfajta lineáris időbeliséget kapcsol össze – olykor önkéntelenül, de sosem következetlenül – az olvasás perceptuálisan felfogott, s fenomenálisan totalizált aktusával. Még akkor is így van ez, ha a szerző több tanulmányában is az „olvasó szubjektum” időbeli elhasonulását, s ezzel együtt az idő elkülönbötető munkáját hangoztatja.

„Szükséges, hogy az élménybeli, mégoly tanult kiszolgáltatottsághoz is utólag rendeljük hozzá az élmény apperceptív sokféleségét egybefogó (narratív) Én egységét. S ez még akkor is így van, ha az olvasás tapasztalatát az Én alkalmasint fordultatos (peripeteiák szaggatta) olvasástörténetként inszenírozza.” (35.) A narratíva, amely Hárs érvelése szerint az olvasás utólagos fikcionáló mozzanata, egyfajta egységesítő, identitásképző erőként funkcionál, s linearizálja az élmény közvetlenségének diszperz tapasztalatát. Azt, amit az idő elhasonító munkája jellemez, melyet tehát a narratíva időbeliségének helyreállító munkája követ, ami nem csupán azt a kérdést veti fel, hogy miért éppen a narratíva az Én és az olvasat egységének biztosítója, de azt is, miért értelmeződik feltétlenül diszperzként az olvasás elemi tapasztalata. Mindez ugyanakkor azt a gyanút is felveti, hogy a két

munka, az elhasonító és a helyreállító egyébként dialektikusan elgondolt viszonya egy időbeliként felfogott, lineáris időbeliség mélyen antropomorf ideologémájának a következménye. S bizony Hárs könyvének egyetlen írásáról sem mondható el, hogy a nyelviség vagy az irodalmiság dezantropomorf, inhumánus aspektusainak a közelébe, s ezzel együtt egy nem időbeli időfelfogás közelébe merészkednék. Nemcsak az az írás, amelyeknek végén *Az üres szék* című Weiner-elbeszélés elemzése az „Unheimlich” képzetét hozza játékba, de az a tanulmány sem lép meg efféle lépéseket, amelyik *A szavak és a dolgok* irodalomértelmezésének vázlatos ismertetését és kommentárját is magára vállalja.

Hárs Endre könyve nem igazán foglalkozik az irodalom intézményi működésének problémáival, ebben a tekintetben többnyire megelégszik Stanley Fish némely felismerésének hivatkozásával, melyek az olvasás redukálhatatlan szubjektivitásának Manfred Frank nyomán hangoztatott tételével egybecsengenek, s az olvasásmódok szinte végtelen sokféleségének pragmatista relativizmusát jelentik. Míg az első tanulmány ennek még a tudomány nyelvén, a kötetzáró kisesszé (*Nyárs Béla: Tábori kis géniusz – tíz év múlva. Beszéd*) viszont már a személyes élménybeszámoló alkalmi-humoros modalitásával ad hangot. Annyiféle olvasás tehát, ahány olvasó, még ha az olvasás nem is független az olvasott szöveg előírásaitól, sem pedig az olvasás intézményesített, kanonizált diskurzusaitól, vagyis még ha minden olvasás interpretációs közösséget feltételez is, melyek viszont elvileg egyenrangúak. „Az a kis megkötés, hogy a módszerek szinte bármelyike meg van engedve, valószínűleg szintén az igazammal függ össze.” (43.) Mintha ebben a nyugtalanító tapasztalatban, amit a tudományos diskurzusokban fölöttébb járatos, s azok közül többnek a nyelvét jól beszélő Hárs Endre ajánl nekünk, meg is nyugodhatnánk. Még akkor is, ha – s nem vetvén itt fel most hosszasan a relativizmus önfelszámoló érvelésének problémáját, amelyik vak marad az igaznak tartás kiiktathatatlan és relativálatlan mozzanatára – a szerző saját választott interpretációs gyakorlata, a kultúraelmélet s az antropológia valamint az irodalomtudomány társításának a könyvben megfigyelhető formációi felől bírál is más olvasásmódokat (ahogy azt pl. a dekonstrukció esetében az imént láthattuk).

A Hárs által is előszeretettel hivatkozott Stanley Fish, vagy az ő, persze jóval kevésbé összetett diszkurzív apparátussal operáló honi apologétája, Kálmán C. György az interpretációs módok s a hozzájuk rendelt közösségek egyszerű szukcesszív temporalitásában vagy – ami bizonyos szempontból ugyanaz – tiszta térbeli elkülöníthetőségében gondolkodik. S amikor a megértés vagy a kommunikáció intézményes meghatározottságának, az olvasás különböző eljárásainak konstitúciójaként írja le az irodalmi szövegekről adott olvasatokat, nem kérdezett rá – ahogy azt egyébként egy 1984-es (!) cikkében Fish radikálisnak ható teorémiáival kapcsolatban már Samuel Weber is megjegyezte (Samuel Weber: *Institution and Interpretation.*) – a kommunikáció vagy a megértés mibenlétének korábbi értelmezéseire. Az interpretációk közötti átjárásokra, kereszteződésekre, az olvasatok relációinak bonyolult hálózataira sem kérdez rá ez a diskurzus, mely az újabb és újabb értelmezések létrejöttének okait az előzőektől váltig elkülönözni akarás készítésére egyszerűsíti le. Mintha az egyik olvasat teljesen kívül lehetne a másikon, s mintha lehetne egyikhez sem vagy csakis az egyikhez tartozni, s mintha nem kényszerülnénk folyton – még az interpretációk intézményesített kényszermechanizmusait vizsgálva is – az igazság dekonstruálhatatlan strukturális mozzanatának jegyében dönteni helyes és helytelen, sikerültebb és kevésbé sikerült értelmezés, félreolvasás és pertinens olvasat között. (Érde-

kes azért, hogy Kálmán C. a beszédaktus-elméletről írott könyvében nem tér ki az elmélet, s általában a pragmatista irodalomértés ezen kritikájára, miként a beszédaktus-elmélet recepciójában semmiképp sem elhanyagolható Searle–Derrida-vitát is egyetlen mondatban intézi el.)

Amikor Hárs „az irodalomtudományos diskurzus szinguláris nyelvi események általi előremeneteléről” beszél, miután személyes és tudományos feszültségteli megvilágításához a személyes levelezés és a hivatali levelezés institutionális ellentétét hozza játékba, olyan személyességet hangsúlyoz, ami természetesen részben idegen is a fish-i modelltől, de amelyek – ehhez hasonlóan – szintén elfelejt számot vetni az olvasatok beláthatatlan relációinak és korrelációinak problémájával. S amelyek ugyancsak egy lineáris időbeliség sémája mentén képzeli el az olvasás értelmezését, s ugyancsak eltekint az olvasás mibenlétének lényegében megválaszolatlan, de korábbi elméletek által igencsak sokat firtatott problematikájától. Pedig lehetett volna a személyes és a tudományos közötti viszony elgondolásának számos példáját, előzményét találni, gondolhatunk itt akár Roland Barthes írásaira, vagy persze magának Nietzsche-nek az önértelmező gyakorlatára, esetleg Freudra, nem is beszélve Jacques Derrida interpretációs tevékenységéről, melyben a filozófiai vagy mondjuk személytelenül tudományos szöveg és az életrajz személyes, kontingens eseményei sajátos dinamikát tartanak fenn egymással. Emlékezhettünk rá, hogy Derrida többek között azon vitázik Gadamerrel és Heidegger Nietzsche-olvasatával, hogy utóbbiak a szellem munkáját elválasztják az életrajz filozófiai művön kívüli eseményeitől, vagy hogy például Freud szárazan szcientista szövegét, *Az ősválami és az én* címűt Derrida a bécsi tudós ismert életrajzi eseményeit bevonva olvassa.

Említettük, hogy a narrativitás kitüntetett témája és szempontja Hárs Endre kötetének, s nemcsak az elméleti tanulmányokban játszik meghatározó szerepet ez a kérdéskör, de a négy konkrét műelemzés is elbeszélő szöveget választ tárgyaúl. A kultúraelméleti írásokban, vagyis a könyv második felében viszont elsősorban a szimbólum s a metafora terminusa kap kitüntetett funkciót, melyeknek az értelmezései mintegy teoretikus összetartottságot mutatnak a narrativitást kitüntető szövegekkel. De erről kicsit később. Az említett módszertani bevezető tanulmány mellett az önéletrajz és a fikció kérdését boncolgató szöveg éppúgy a narrativitás mindent megelőző antropológiai adottságára épít, miként a narratológiákat faggató, rendkívül pontos, éles logikával megírt elemzés, amely a narratív ész kondicionáló elsődlegességét állítja szerző és elbeszélő funkciójának alapvető megkülönböztethetlenségéből, pontosabban a narratológiák ezt illető vakfoltjaiból kiindulva. „Az ember nemcsak úgy általánosságban véve történet, hanem testi és lelki valójában is, és pedig a részletekbe menően.” – hangzik az önéletrajzról írott szövegben. A narratológia-tanulmányban pedig: „Képzeli csak az elbeszélő instancia ama megnyilvánulási formáját, amit narratív észnek neveztem, mint olyan valamit, aminek nemcsak a szerzői eredethez nincs semmi köze, hanem semmifajta alakot öltött elbeszélőként nem azonosítható, és mégis van. Mint aminek 'a priorija elbeszélésének aposterioriján alapul', egy egyes szám első személyű beszélőn, egy tökéletesen testetlen és alaktalan szellem-Énen.” (116.) A narratív ész és az én szóban forgó kísérletiessége, amit az elbeszélésmódok grammatizálásának ismert kísérleteiből olvas ki a szerző, akár az önéletrajz és az Én konstitúciójának bonyolultabb alakzatai felé is elvezethetne, például a testamentaritás és a(z ön)tanúsítás, a tanúságtétel kérdéséhez, vagy szinguláris és általános olyan kontami-

nációjához, amelyik nem rögzíti az olvasói imagináció és percepció oldalához minden olvasás redukálhatatlan szingularitásának eredőjét. Nem, mert például a nyelvi vagy retorikai-grammatikai modell azon önfelszámoló szingularitásához kerül közel, ami – mint ismeretes – a dekonstrukció diskurzusának aporetikus „alakzata”. Ugyanis a dekonstrukció a szöveg eseményszerű összetéveszthetetlen egyediségét, mely – szemben a közvélekedéssel, legalábbis Derridánál mindenképp – mindig az olvasó aláírására, kiszámíthatatlan egyediségének érkezésére utalt, a szöveg jelen-nem-léteként, önfelszámolásaként, szingularitásának ellenjegyzéseként és egyben, ugyanazon mozdulattal „megszüntetéseként” értelmezi.

A fikció önéletrajziságának lehetőségét felvető és körüljáró tanulmány – kissé meglepő módon – saját kérdésfeltevését „teoretikus senkiföldjének” nyilvánítja, miközben pedig más helyütt idézi is de Man mára itthon is agyonidézett (persze nem biztos, hogy minden idéző által meg is értett) nevezetes önéletrajz-tanulmányát (ami magyarul egyébként először a Pompeji című egykor létező szegedi folyóiratban jelent meg). Azt, amelyikben az önéletrajz inkább műfajokon túlható, vagyis minden szöveg olvasásában működésbe lépő referenciális mozzanat, s nem annyira – mint pl. Lejeune elméletében – műfaj, vagy intézményesített olvasási mód. De Man: „Az önéletrajz tehát nem műfaj vagy beszédmód, hanem az olvasás vagy a megértés figurája, ami bizonyos mértékig minden szövegben megjelenik. Az olvasás folyamatában érintett két szubjektum kölcsönös reflexív helyettesítés útján meghatározza egymást, s az önéletrajzi mozzanat mint kettejük egymáshoz igazodása játszódik le.” (96.) Alighanem a kultúratudományi kérdezés és a narrativitás előfeltételezése, pontosabban szoros összekapcsolásaik azok a tényezők, amelyek visszatartják a szerzőt, sőt elterelik Hárs figyelmét az olvasáselméleti problémákba történő belebocsátkozásról, mely utóbbiak – úgy látszik – romboló hatással lennének az olvasás tapasztalati evidenciájának és szubjektivitásának magabiztos felismerésére.

Ehelyett az önéletrajzról írott szöveg Paul Ricoeur elméletének, a narratív identitásról kialakított koncepciójának affirmatív kommentárjába fordul, amely elmélet amúgy – a *Soi-même comme un autre* című könyvről van szó – a *Le Cogito brisé* alcím alatt öt lapon intézi el mint zsákutcát a szubjektum nietzsche-i kritikáját, s amely elméletben az *ipséité*, az önmagától elhasonuló narratív identitás lényegében azt a funkciót tölti be, hogy egyfajta dialektikus átjárást biztosítson az én számára cselekvés és észlelés, kogníció és performancia között. A *Temps és récit* harmadik részéből Hárs által idézett passzus ráadásul éppen Proustra hivatkozik ennek a dialektikának a példájaképpen, ami bizony alapos félreolvasása a *Recherche*-nek. „Az Én önmaga állandóságának, illetve változékonyságának váltakozása” – írja Hárs, és immár Ricoeurt idézve így folytatja: „Ezért mondhatjuk az önmagáról (ipse), hogy az elbeszélő konfiguráció reflexív alkalmazása által refigurálódik. Az őmagaság (ipséité) számára konstitutív narratív identitás az ugyanaz (idem) elvont identitásától eltérően képes arra, hogy az életösszefüggés változását és mozgását is felölelje. Ebben az esetben, ahogy azt Proust kívánta, a szubjektum úgy képződik meg, hogy egyidejűleg saját életének olvasója és szerzője is.” (72.)

Az esztétikai tapasztalat és az olvasás Proust regényében kifejtett és – ami nem ugyanaz! – színre vitt értelmezései következetesen azt példázzák, hogy ez a *Recherche* szerint nemcsak redukálhatatlan, de egyben lehetetlen vágy is, amennyiben a szerzőség olyan cselekvést, performativitást jelent, amelyik nem hozható folytonosságba a megismeréssel.

Szándék és megvalósulás, szerzőség és olvasás feltételezzék bár egymást kölcsönösen, a köztük lévő alapvető szakadék, ami egyúttal az észlelés és kogníció, érzékelés és idealitás különbsége is, épp az olvasásnak, az értelmezésnek teremti meg a lehetőségét, s ezzel együtt idő és tér kikülönüléséért is ez látszik felelősnek. A szerzőség és az olvasás között – melyek viszonya korántsem megnyugtató, inkább felforgató erejű viszony a regényben – nem a szukcesszió lineáris temporalitása, sokkal inkább a strukturális egyidejűség (s ennek lehetetlensége) hoz létre feszültséget, másképpen szólva az, hogy az olvasás horizontális, perspektivikus és narratív-időbeli mozgása képtelen megfelelni, egybeesni ezzel az egyidejűséggel (mint performativitással), mely által másfelől nagyon is feltételezett. Ezért is van, hogy a Proust főművéről írott minden jelentősebb munka a Marcel íróvá válása és a regény elbeszélése közötti temporális és textuális paradoxont kényszerül valamiképp magyarázni. A *mémoire involontaire* elbeszéléseinek szoros olvasatai is azt mutathatják meg, hogy az idő végső soron nem időbeliként, vagyis nem narratívaként értelmeződik a *Recherche* lapjain.

Ricoeur értelmezése nyomán is belátható, hogy Hárs könyvében a narráció performativitása mint az önértelmezés elkerülhetetlen antropológiai mozzanata egy fenomenálisan totalizált (s problematizálatlan) olvasás képzetével kapcsolódik össze, miközben az időbeliség elhasonító és helyreállító munkája között az által számolódik fel a korábban említett különbség, hogy a narráció performativitásának időbelisége és az elbeszélő idő között felcserélhetővé válik a viszony. „Ricoeur szerint – írja Hárs – a történetmondás tevékenysége és az emberi tapasztalás időbelisége közötti korreláció 'transzkulturális szükségszerűség'. Az idő csakis narratív módon férhető hozzá a tapasztalás számára, a narratíva pedig végső soron csak az időtapasztalat közvetítő átírásával teljesítheti be küldetését. Ha ezt – Ricoeur intenciói ellenében – szó szerint vesszük, valahogy így: narratíva = idő, kiviláglik az összefüggés Lyotard fenti, látszatra ellenkező tanulságával a narratív tudás időbeliségéről. Az elbeszélés nem jelenti vagy ábrázolja az időt, hanem a cselekményszövés (valószínűségeinek és váratlanságainak) menetében igénybe veszi. Így nem az idő fogalmának elsajátítására irányul, hanem az idő haladtának performatív megtapasztalására.” (67.) Az idő ebben az érvelésben, ahogy Hárs egész kötetében is, egy perceptuális időbeliséget jelent, ami nem az esemény diszkontinuus és uralhatatlan ideje, nem a döntés és vele az idő kiszámíthatatlansága, vaksága, nem a cselekvés és a tudás közötti törés jegyében működő idő. Sokkal inkább egy kontinuos, helyreállító idő, ami végső soron dialektikus mozgás tudás és cselekvés között, vagyis egy tervezhető, uralható performativitás. Sem az idő, sem a narráció nincs kiszolgáltatva ebben a konstrukcióban a performatív nem szukcesszív, nem időbeli aspektusainak, melyek, mint mondjuk a nyelv jelentéstelen performatív ereje, eseményszerű és ekként kalkulálhatatlan tételezése, aligha pusztán következményei a narráció – az észlelő perspektívák, projekció és retenció mimézisében elgondolt – performatív műveletének. Megfigyelhető, hogy a narratív Ész hársi elgondolása éppen ezt a performatív erőt – mint az olvashatóság antropológiai komponensét – kísérli meg odarögzíteni egy eredendő narrativitás feltevéséhez. S ebből a feltevésből, az időre és a szövegre, a beíródásra, az inskripcióra és az aktusra nem kérdező feltevésből kiindulva válik lehetővé Hárs Endre könyvében, hogy a kulturalitás és az irodalom közötti átjárás biztosításának mentén elkerülhető legyen a rákérdezés az irodalom mibenlétére, s – legalábbis a kimondottság felszínén – ne kelljen döntenet, választani irodalmi és nem irodalmi olvasásmódok között.

És innen érthető meg a metafora és szimbólum, valamint a narratíva – Ricoeurnél már korán felismert – mély kapcsolata is, amennyiben ugyan mindhárom a referencialitás kritikájaként, a reprezentáció fiktív mozzanatának leleplezőjeként funkcionál, mégis, egyfajta dialektikába beíródó, totalizáló erőként számolja fel az idő diszkontinuitásának s a hozzá kapcsolódó differenciáló alakzatoknak a munkáját. Így képes arra is, hogy viszonylag gyorsan hidat verjen irodalom és nem irodalom, kultúra és irodalom, sőt mimetikus olvasásmód és az ún. irodalmi olvasásmódok közé. E totalizáló erő miatt, ennek favorizálása miatt lehet továbbá, hogy a Szindbád-elbeszélések elemzésére vállalkozó Krúdy-tanulmány nagy biztonsággal nyugszik meg fikció és élet, élet és halál dialektikájában, sőt a két tényező *hasonlóságának* felismerésében, amikor ezt írja: „Ki kell cselezni a halált, s a halálon túli élet akkor köszönt be, ha már nem lehet és nem is érdemes megkülönböztetni az eredetit és a hamisítványt.” (95.) Joggal gondolhatjuk ennek nyomán, hogy nem a dekonstrukció az, amelyik megnyugszik a nyelv meghaladhatatlanságának, a szöveg vagy a fikcionalitás kijátszhatatlanságának belátásában. Sokkal inkább ez az érvelés, amelyik szöveg és élet, szöveg és azon túli hasonlósága felől éppenhogy azt felejt el, amit a dekonstrukció (legalábbis az igazi) sohasem, nevezetesen a különbség redukálhatatlan maradéknak elhasonító munkáját, amelyik az *Aufhebung* dialektikáját is ellehetetleníti. A Mikszáth-tanulmányban, melynek tárgya az ökonómiai diskurzus és az irodalmi „diskurzus” öntükrokozó relációja *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényben, az ökonómia anökonómikus alapjára visszamatató dszentri-felfogást, amelyik a csereértéket a használati érték rovására abszolutizálja, az értekező nem írja vissza a két diskurzus viszonyát – mintegy önfelszámoló módon – a szöveg létesülésének performatív mozzanatába, ehelyett megmarad az elbeszél világ szintje és a mimetikus narratív aktus viszonya tárgyalásánál.

A szimbólumban és a metaforában is az olvasásnak az a perceptuális aspektusa tűntetődik ki, amelyiket a narrativitás különféle elméleteinek is kiinduló pontként kell tekinteniük. A narrációs módok elemzései, elméletei ugyanis, melyeket Hárs Endre könyve a narratológia másik, a narratív sémákat vizsgáló ágával szemben argumentációjában inkább igénybe vesz, az elbeszél szöveg elsődlegességét állítja ugyan, de – ahogy az a szerző vonatkozó tanulmányából is kiderül – az elbeszél történetet és az elbeszélői nézőpontot (perspektívát) teszi kategóriái alapjává, s csakis ezáltal képes az elbeszélés aktusával, a (szintén mimetikus tekintett, de Hárs tanulmányában is bebizonyosodóan nem mimetikus) narratív művelettel is számot vetni. S így feledkezik el a szövegiség, a nyelv, a retorika azon *performatív* aspektusáról, amelyik nem rendelhető alá az észlelés időbeliségének, de amelynek a narratív aktus referenciális projekciója mindenképpen kiszolgáltatott. Ha a kultúratudományok vagy más nem irodalomtudományi diskurzusok felé (mondjuk a történettudomány, a szociológia, stb.) fordítjuk figyelmünket, irodalmárként ajánlatos lehet azoknak az irodalomtól s annak tudományától való redukálhatatlan differenciáját is mozgásba hozni, ami az irodalom semmítő munkája felől egyrészt romboló, tehát egyáltalán nem megnyugtató erő, másfelől viszont nagyon is produktív erő, hiszen uralhatatlan összefüggések – a szöveg által előírt, mégis – eseményszerű konstellációját ígéri.

Bénuš Tibor